

finiant citissime. In omni vero contractu atque conversatione cum hominibus, satis est servare unum hoc vulgare proverbium : Nemini faciant quod pati nolunt. Republicam nolint administrare, nisi perfecti. Perfici autem vel intra ætatem senatoriam festinent, vel certe intra juventutem. Sed quisquis sero ad ista se converterit, non arbitretur nihil sibi esse præceptum : nam ista utique facilius decocta ætate servabit. In omni autem vita, loco, tempore, amicos aut habeant, aut habere instent. Obsequantur dignis etiam non hoc expectantibus. Superbos minus curent, minime sint. Apte congruenterque vivant. Deum colant, cogitent, quærant, fide, spe, charitate subnixi. Optent tranquillitatem, atque certum cursum studiis suis, omniumque sociorum, et sibi quibusque possunt mentem bonam pacatamque vitam.

CAPUT IX.

Ad discendum auctoritate ducimur et ratione. —

Auctoritas duplex.

XXVI. SEQUITUR ut dicam quomodo studiosi erudiri debeant, qui sicut dictum est vivere instituerunt. Ad discendum item necessario dupliciter ducimur, auctoritate atque ratione. Tempore auctoritas, re autem ratio prior est. Aliud est enim, quod in agendo anteponitur, aliud quod pluris in appetendo æstimatur. Itaque quanquam bonorum auctoritas imperitæ multitudini videatur esse salubrior, ratio vero aptior eruditis : tamen quia nullus hominum nisi ex imperito peritus fit, nullus autem imperitus novit qualem se debeat præbere docentibus, et

quali vita esse docilis possit, evenit ut omnibus bona magna et occulta discere cupientibus, non aperiatur nisi auctoritas januam. Quam quisque ingressus sine ulla dubitatione vitæ optimæ præcepta sectatur : per quæ cum docilis factus fuerit, tum demum discet et quanta ratione prædita sint ea ipsa, quæ secutus est ante rationem ; et quid sit ipsa ratio quam post auctoritatis cunabula firmus et idoneus jam sequitur atque comprehendit ; et quid intellectus, in quo universa sunt, vel ipse potius universa ; et quid præter universa universorum principium. Ad quam cognitionem in hac vita pervenire pauci, ultra quam vero etiam post hanc vitam nemo progredi potest. Qui autem sola auctoritate contenti, bonis tantum moribus rectisque votis constanter operam dederint, aut contemnentes, aut non valentes disciplinis liberalibus atque optimis erudiri, beatos eos quidem, cum inter homines vivunt, nescio quomodo appellem ; tamen inconcusse credo mox ut hoc corpus reliquerint, eos quo bene magis minusve vixerunt, eo facilius aut difficilius liberari.

XXVII. Auctoritas autem partim divina est, partim humana : sed vera, firma, summa est quæ divina nominatur. In qua metuenda est aëriorum animalium mira fallacia, quæ per rerum ad istos sensus corporis pertinentium quasdam divinationes, nonnullasque potentias decipere animas facillime consuerunt, aut periturarum fortunarum curiosas, aut fragilium cupiditas potestatum, aut inanum formidolosas miraculorum. Illa ergo auctoritas divina dicenda est, quæ non solum in sensibilibus signis transcendit omnem humanam facultatem, sed et ipsum hominem agens, ostendit ei quousque se propter ipsum depresserit : et non teneri sensibus, quibus videntur illa miranda, sed ad intellectum jubet evolare : simul demonstrans et quanta hic possit, et cur hæc faciat, et quam

parvi pendat. Doceat enim oportet et factis potestatem suam, et humilitate clementiam, et præceptione naturam, quæ omnia sacris quibus initiamur, secretius firmissime traduntur: in quibus bonorum vita facillime non disputationum ambagibus, sed mysteriorum auctoritate purgatur. Humana vero auctoritas plerumque fallit: in eis tamen jure videtur excellere, qui quantum imperitorum sensus capit, multa dant indicia doctrinarum suarum, et non vivunt aliter quam vivendum esse præcipiunt. Quibus si aliqua etiam fortunæ munera accesserint, quorum appareant usu magni, contemptuque majores, difficillimum omnino est, ut eis quisque vivendi præcepta dantibus credens, recte vituperetur.

CAPUT X.

Vitæ præcepta pauci assequuntur.

XXVIII. Hic Alypius: Permagna, inquit, vitæ imago abs te ante oculos nostros, cum plene, tum breviter constituta est: cui quamvis quotidianis præceptis tuis inhiemus, tamen nos hodie cupidiores flagrantioresque reddidisti. Ad quam, si fieri posset, non solum nos, verumetiam cunctos homines jam pervenire, et eidem inhærere cuperem, ut hæc sicuti auditu mirabilia, ita essent imitatione facilia. Nam nescio quomodo, quod utinam vel a nobis procul absit, animus humanus dum hæc audiendo, cœlestia, divina ac prorsus vera esse proclamet, in appetendo aliter se gerit, ut mihi verissimum videatur aut divinos homines, aut non sine divina ope sic vivere. Cui ego: Hæc præcepta vivendi, quæ tibi, ut semper, plurimum placent, Alypi,

quamvis hic meis verbis pro tempore expressa sint, non tamen a me inventa esse optime scis. His enim magnorum hominum et pene divinorum libri plenissimi sunt: quod non propter te discendum mihi putavit, sed propter istos adolescentes, ne in eis quasi auctoritatem meam jure contemnant. Nam mihi omnino illos nolo credere, nisi docenti, rationemque reddenti, propter quos pro rerum magnitudine concitandos, etiam te arbitror istum interposuisse sermonem. Non enim tibi sunt ad sequendum ista difficilia, quæ tanta rapuisti aviditate, tantoque in ea naturæ admirabilis impetu ingressus es, ut ego tibi verborum, tu mihi rerum magister effectus sis. Non enim est modo ulla causa mentiendi, aut saltem occasio: nam neque te falsa tua laude studiosiorem fieri puto, et si ad sunt utrumque noverunt, et ei sermo iste mittetur, cui nostrum nullus ignotus est.

XXIX. Bonos autem viros, deditosque optimis moribus, si non aliter sentis atque dixisti, pauciores te arbitror esse credere, quam mihi probabile est: sed multi penitus latent te. Item multorum non latentium, ea ipsa quæ mira sunt, latent: in animo enim sunt ista, qui neque sensu accipi potest, et plerumque dum congruere vult vitiosorum hominum colloquiis, ea dicit, quæ aut probare aut appetere videatur. Multa etiam facit non libenter, propter aut vitandum odium hominum, aut ineptiam fugiendam, quod nos audientes aut videntes difficile aliter existimamus, quam sensus iste renuntiat. Eoque fit ut multos non tales esse credamus, quales et se ipsi, et eos sui familiares noverunt. Quod tibi ex amicorum nostrorum quibusdam magnis animi bonis, quæ nos soli scimus, persuadeas velim. Nam error iste non minima hac causa nititur, quod non pauci se subito ad bonam vitam mirandamque convertunt; et donec aliquibus clarioribus factis innotescant, quales

erant esse creduntur. Nam ne longius abeam, quis istos adolescentes, qui antea noverat, facile credat tam studiose magna quærere, tantas repente in hac ætate indixisse inimicitias voluptatibus? Ergo hanc opinionem pellamus ex animo : nam et illud divinum auxilium, quod ut decebat religiose in ultimo sermonis tui posuisti, latius quam nonnulli opinantur officium clementiæ suæ per universos populos agit. Sed ad disputationis nostræ, si placet, ordinem redeamus, et quoniam de auctoritate satis dictum est, videamus quid sibi ratio velit.

CAPUT XI.

Ratio quid et hujus in sensibilibus vestigia. — Ut differunt rationale et rationabile.

XXX. RATIO est mentis motio, ea quæ discuntur distinguendi et connectendi potens : qua duce uti ad Deum intelligendum, vel ipsam quæ aut in nobis, aut usquequaque est animam, rarissimum omnino genus hominum potest : non ob aliud, nisi quia in istorum sensuum negotia progressu, redire in semetipsum cuique difficile est. Itaque cum in rebus ipsis fallacibus ratione totum agere homines moliantur, quid sit ipsa ratio, et qualis sit, nisi perpauca prorsus ignorant. Mirum videtur, sed tamen se ita res habet. Satis est hoc dixisse in præsentia : nam si vobis rem tantam sicut intelligenda est, nunc ostendere cupiam tam ineptus sim, quam arrogans si vel me illam jam percepisse profitear. Tamen quantum dignata est in res quæ nobis notæ videntur procedere, indagemus eam, si possumus interim, prout susceptus sermo desiderat.

XXXI. Ac primum videamus ubi hoc verbum, quod ratio vocatur, frequentari solet : nam illud nos movere maxime debet, quod ipse homo a veteribus sapientibus ita definitus est : Homo est animal rationale mortale. Hic genere posito quod animal dictum est, videmus additas duas differentias, quibus credo admonendus erat homo, et quo sibi redeundum esset, et unde fugiendum. Nam ut progressus animæ usque ad mortalia, lapsus est ; ita regressus esse in rationem debet. Uno verbo a bestiis, quod rationale : et alio a divinis separatur, quod mortale dicitur. Illud igitur nisi tenuerit, bestia erit : hinc nisi se averterit, divina non erit. Sed quoniam solent doctissimi viri quid inter rationale et rationabile intersit, acute subtiliterque discernere, nullo modo est, ad id quod instituimus, negligendum : nam rationale esse dixerunt, quod ratione uteretur vel uti posset : rationabile autem, quod ratione factum esset aut dictum. Itaque has balneas rationabiles possumus dicere, nostrumque sermonem : rationales autem vel illum qui has fecit, vel nos qui loquimur. Ergo procedit ratio ab anima rationali, scilicet in ea quæ vel fiunt rationabilia, vel dicuntur.

XXXII. Duo ergo video, in quibus potentia visque rationis possit ipsis etiam sensibus admoveri : opera hominum quæ videntur, et verba quæ audiuntur. In utroque autem utitur mens gemino nuntio pro corporis necessitate : uno qui oculorum est, altero qui aurium. Itaque cum aliquid videmus congruentibus sibi partibus figuratum, non absurde dicimus rationabiliter apparere. Itemque cum aliquid bene concinere audimus, non dubitamus dicere quod rationabiliter sonat. Nemo autem non rideatur, si dixerit, rationabiliter olet, aut rationabiliter sapit, aut rationabiliter molle est, nisi forte in iis quæ propter aliquid ab hominibus procurata sunt ut ita olerent vel sa-

perent vel ferverent, vel quid aliud. Ut si quis locum, unde gravibus odoribus serpentes fugantur, rationabiliter dicat ita olere, causam intuens quare sit factum: aut poculum quod medicus confecerit, rationabiliter amarum esse vel dulce: aut quod temperari languido solium jusserit, calere rationabiliter aut tepere. Nemo autem hortum ingressus, et rosam naribus admovens, audet ita dicere, quam rationabiliter fragrat: nec si medicus illam ut olfaceret jusserit. Tunc enim præceptum vel datum illud rationabiliter, non tamen olere rationabiliter dicitur: nec propterea, quia naturalis ille odor est. Nam quamvis a coquo pulmentum condiatur, rationabiliter conditum possumus dicere: rationabiliter autem sapere, cum causa extrinsecus nulla sit, sed præsentis satisfiat voluptati, nullo modo ipsa loquendi consuetudine dicitur. Si enim quæretur de illo, cui poculum medicus dederit, cur id dulciter sentire debuerit, aliud inferitur propter quod ita est, id est morbi genus, quod jam non in illo sensu est, sed aliter sese habet in corpore. Si autem rogetur liguriens aliquid, gulæ stimulo concitatus, cur ita dulce sit, et respondeat quia libet, aut quia delector: nemo illud dicet rationabiliter dulce, nisi forte illius delectatio alicui rei sit necessaria, et illud quod mandit, ob hoc ita confectum sit.

XXXIII. Tenemus quantum investigare potuimus, quædam vestigia rationis in sensibus, et quod ad visum atque auditum pertinet, in ipsa etiam voluptate. Alii vero sensus non in voluptate sua, sed propter aliquid aliud solent hoc nomen exigere: id autem est rationalis animantis factum propter aliquem finem. Sed ad oculos quod pertinet, in quo congruentia partium rationalis dicitur, pulchrum appellari solet. Quod vero ad aures, quando rationabilem concentum dicimus, cantumque numero-

sum rationabiliter esse compositum, suavitas vocatur proprio jam nomine. Sed neque in pulchris rebus cum nos color illicit, neque in aurium suavitate cum pulsa chorda quasi liquide sonat atque pure, rationabile illud dicere solemus. Restat ergo ut in istorum sensuum voluptate id ad rationem pertinere fateamur, ubi quædam dimensio est atque modulatio.

XXXIV. Itaque in hoc ipso ædificio singula bene considerantes, non possumus non offendi, quod unum ostium videmus in latere, alterum prope in medio, nec tamen in medio collocatum. Quippe in rebus fabricatis, nulla cogente necessitate, iniqua dimensio partium facere ipsi aspectui velut quamdam videtur injuriam. Quod autem intus tres fenestræ, una in medio, duæ a lateribus, paribus intervallis solio lumen infundunt, quam nos delectat diligentius intuentes, quamque in se animum rapit, manifesta res est, nec multis verbis vobis aperienda. Unde ipsi architecti jam suo verbo rationem istam vocant: et partes discorditer collocatas, dicunt non habere rationem. Quod late patet, ac pene in omnes artes operaque humana diffunditur. Jam in carminibus, in quibus item dicimus esse rationem ad voluptatem aurium pertinentem, quis non sentiat dimensionem esse totius hujus suavitatis opificem? Sed histrione saltante, cum bene spectantibus gestus illi omnes signa sint rerum, quamvis membrorum numerosus quidam motus oculos eadem illa dimensione delectet, dicitur tamen rationalis illa saltatio, quod bene aliquid significet et ostendat, excepta sensuum voluptate. Non enim si pennatam Venerem faciat, et Cupidinem palliatum, quamvis id mira membrorum motione atque collocatione depingat, oculos videtur offendere, sed per oculos animum, cui rerum signa illa monstrantur: nam oculi offenderentur, si non pulchre

moyeretur. Hoc enim pertinebat ad sensum, in quo anima eo ipso quod mixta est corpori, percipit voluptatem. Aliud ergo sensus, aliud per sensum: nam sensum mulcet pulcher motus, per sensum autem animum solum pulchra in motu significatio. Hoc etiam in auribus facilius advertitur: nam quidquid jocunde sonat, illum ipsum auditum libet atque illicit: quod autem per eundem sonum bene significatur, nuntio quidem aurium, sed ad solam mentem refertur. Itaque cum audimus illos versus:

Quid tantum Oceano properent se tingere soles
Hyberni, vel quæ tardis mora noctibus obstet.

Aliter metra laudamus, aliterque sententiam: nec sub eodem intellectu dicimus, rationabiliter sonat, et rationabiliter dictum est.

CAPUT XII.

Disciplinarum omnium excogitatrix ratio. — Occasio vocabulorum. — Occasio litterarum. — Occasio numerorum. — Occasio discretionis litterarum, syllabarum et verborum. — Occasio historiarum.

XXXV. Ergo jam tria genera sunt rerum, in quibus illud rationabile apparet. Unum est in factis ad aliquem finem relatis, alterum in dicendo, tertium in delectando. Primum nos admonet nihil temere facere: secundum recte docere: ultimum beate contemplari. In moribus est illud superius, hæc autem duo in disciplinis, de quibus nunc agimus. Namque illud quod in nobis est ratio-

Virg. II, Georg.

nale, id est, quod ratione utitur, et rationabilia vel facit vel sequitur, quia naturali quodam vinculo in eorum societate astringebatur, cum quibus illi erat ratio ipsa communis, nec homini homo firmissime sociari posset, nisi colloquerentur, atque ita sibi mentes suas cogitationesque quasi refunderent, vidit esse imponenda rebus vocabula, id est, significantes quosdam sonos: ut quoniam sentire animos suos non poterant, ad eos sibi copulandos sensu quasi interprete uterentur. Sed audiri absentium verba non poterant: ergo illa ratio peperit litteras, notatis omnibus oris ac linguæ sonis, atque discretis. Nihil autem horum facere poterat, si multitudo rerum sine quodam defixo termino infinite patere videretur. Ergo utilitas numerandi magna necessitate animadversa est. Quibus duobus repertis, nata est illa librariorum et calculonum professio, velut quædam grammaticæ infantia, quam Varro litterationem vocat: græce autem quomodo appelletur, non satis in præsentia recolo.

XXXVI. Progressa deinde ratio animadvertit eosdem oris sonos quibus loqueremur, et quos litteris jam signaverat, alios esse qui moderato variè hiatu, quasi enodati ac simplices, faucibus sine ulla collisione defluerent; alios diverso pressu oris tenere tamen aliquem sonum; extremos autem qui nisi adjunctis sibi primis erumpere non valerent. Itaque litteras hoc ordine quo expositæ sunt, vocales, semivocales et mutas nominavit. Deinde syllabas notavit: deinde verba in octo genera formasque digesta sunt; omnisque illorum motus, integritas, junctura, perite subtiliterque distincta sunt. Inde jam numerorum et dimensionis non immemor, adjecit animum in ipsas vocum et syllabarum varias moras, atque inde spatia temporis alia dupla, alia simpla esse comperit, quibus

longæ brevesque syllabæ tenderentur. Notavit etiam ista, et in regulas certas disposuit.

XXXVII. Póterat jam perfecta esse grammatica, sed quia ipso nomine profiteri se litteras clamat, unde etiam latine litteratura dicitur, factum est ut quidquid dignum memoria litteris mandaretur, ad eam necessario pertineret. Itaque unum quidem nomen, sed res infinita, multiplex, curarum plenior quam jocunditatis aut veritatis, huic disciplinæ accessit historia, non tam ipsis historicis quam grammaticis laboriosa. Quis enim ferat imperitum videri hominem, qui volasse Dædalum non audierit; mendacem illum qui finxerit, stultum qui crediderit, impudentem qui interrogaverit non videri? aut in quo nostros familiares graviter miserari soleo, qui si non responderint quid vocata sit mater Euryali, accusantur incitiæ: cum ipsi eos, a quibus ea rogantur, vanos et ineptos, nec curiosos audeant appellare?

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

CAPUT XIII.

Dialectices et rhetorices inventio.

XXXVIII. ILLA igitur ratio perfecta dispositaque grammatica, admonita est quærere atque attendere hanc ipsam vim, qua peperit artem: nam eam definiendo, distribuendo, colligendo non solum digesserat atque ordinaverat, verum ab omni etiam falsitatis irreptione defenderat. Quando ergo transiret ad alia fabricanda, nisi ipsa sua prius quasi quædam machinamenta et instrumenta distingueret, notaret, digereret, proderetque ipsam disciplinam disciplinarum,

quam dialecticam vocant? Hæc docet docere, hæc docet discere: in hac se ipsa ratio demonstrat atque aperit. quæ sit, quid velit, quid valeat. Scit scire: sola scientes facere non solum vult, sed etiam potest. Verum quoniam plerumque stulti homines ad ea quæ suadentur recte, utiliter et honeste, non ipsam sincerissimam quam rarus animus videt veritatem, sed proprios sensus consuetudinemque sectantur, oportebat eos non doceri solum quantum queunt, sed sæpe et maxime commoveri. Hanc suam partem quæ id ageret, necessitatis plenior quam puritatis, refertissimo gremio deliciarum, quas populo spargat, ut ad utilitatem suam dignetur adduci, vocavit rhetoricam. Hactenus pars illa quæ in significando rationabilis dicitur, studiis liberalibus disciplinisque promota est.

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

CAPUT XIV.

Musica et poëtica. — Triplex sonus. — Versus

unde. — Rhythmus.

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

XXXIX. Hinc se illa ratio ad ipsarum rerum divinarum beatissimam contemplationem rapere voluit. Sed ne de alto caderet, quæsit gradus, atque ipsa sibi viam per suas possessiones ordinemque molita est. Desiderabat enim pulchritudinem, quam sola et simplex posset sine istis oculis intueri; impediabatur a sensibus. Itaque in eos ipsos paululum aciem torsit, qui veritatem sese habere clamantes, festinantem ad alia pergere, importuno strepitu revocabant. Et primo ab auribus cœpit, quia dicebant ipsa verba sua esse, quibus jam et grammaticam et dialecticam et rhetoricam fecerat. At ista potentissima discernendi

cito vidit quid inter sonum et id cuius signum esset, distaret. Intellexit nihil aliud ad aurium iudicium pertinere, quam sonum, eumque esse triplicem; aut in voce animantis, aut in eo quod flatus in organis faceret, aut in eo quod pulsu ederetur. Ad primum pertinere tragædos vel comædos, vel choros cuiuscemodi, atque omnes omnino, qui voce propria canerent. Secundum tibiis et similibus instrumentis deputari. Tertio dari cytharas, lyras, cymbala, atque omne quod percutiendo canorum esset.

XL. Videbat autem hanc materiam esse vilissimam, nisi certa dimensione temporum, et acuminis gravitatisque moderata varietate soni figurarentur. Recognovit hinc esse illa semina, quæ in grammatica, cum syllabas diligenti consideratione versaret, pedes et accentus vocaverat. Et quia in ipsis verbis brevitates et longitudines syllabarum prope æquali multitudine sparsas in oratione attendere facile fuit, tentavit pedes illos in ordines certos disponere atque conjungere, et in eo primo sensum ipsum secuta, moderatos impressit articulos, quæ et cæsa et membra nominavit. Et ne longius pedum cursus provolveretur, quam ejus iudicium posset sustinere, modum statuit unde reverteretur, et ab eo ipso versum vocavit. Quod autem non esset certo fine moderatum, sed tamen rationabiliter ordinatis pedibus curreret, rhythmum nomine notavit, qui latine nihil aliud quam numerus dici potuit. Sic ab ea poetæ geniti sunt: in quibus cum videret non solum sonorum, sed etiam verborum rerumque magna momenta, plurimum eos honoravit, eisque tribuit quorum vellent rationabilium mendaciorum potestatem. Et quoniam de prima illa disciplina stirpem ducebant, iudices in eos grammaticos esse permisit.

XLI. In hoc igitur quarto gradu, sive in rhythmis, sive in ipsa modulatione intelligebat regnare numeros, totum-

que perficere: inspexit diligentissime cuiusmodi essent; reperiebat divinos et sempiternos, præsertim quod ipsis auxiliantibus omnia superiora contexerat. Et jam tolerabat ægerime splendorem illorum atque serenitatem corporea vocum materia decolorari. Et quoniam illud quod mens videt, semper est præsens, et immortale approbatur, cuius generis numeri apparebant: sonus autem quia sensibilis res est, præterfluit in præteritum tempus, imprimiturque memoriæ, rationabili mendacio jam poetis favente ratione (quærendum ne quid propagini similiter inesset) Jovis et Memoriæ filias Musas esse confictum est. Unde ista disciplina sensus intellectusque particeps musicæ nomen invenit.

CAPUT XV.

Geometrica et astronomia.

XLII. Hinc est profecta in oculorum opes, et terram cælumque collustrans, sensit nihil aliud quam pulchritudinem sibi placere, et in pulchritudine figuras, in figuris dimensiones, in dimensionibus numeros: quæsivitque ipsa secum, utrum ibi talis linea talisque rotunditas, vel quælibet alia forma et figura esset, qualem intelligentia contineret. Longe deteriorem invenit, et nulla ex parte quod viderent oculi cum eo quod mens cerneret, comparandum. Hæc quoque distincta et disposita, in disciplinam redegit, appellavitque geometricam. Motus eam cœli multum movebat, et ad se diligenter considerandum invitabat. Etiam ibi per constantissimas temporum vices, per astrorum ratos definitosque cursus, per intervallorum